

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۳/۲۹

فصل نامه علمی - پژوهشی مشرق موعود
سال یازدهم، شماره ۴۴، زمستان ۱۳۹۶

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲۳

دستاوردهای اجتماعی حکومت امام مهدی علیه السلام

محمد مهدی حائری پور^۱

چکیده

بی شک حکومت امام مهدی علیه السلام که میراث حکومت انبیاء و عصاره و خلاصه همه فضائل حکومت خوبان عالم است دستاوردهای فراوانی در حوزه های مختلف اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی و تربیتی برای جامعه بشری خواهد داشت که در این مقاله تنها به برخی از دستاوردهای اجتماعی آن خواهیم پرداخت.

هدف بزرگ امام مهدی علیه السلام از قیام و انقلاب و حکومت دینی، برقراری عدالت به معنای وسیع آن است که شامل همه بخش های زندگی خواهد شد. او قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و اهل بیت علیهم السلام را زنده کرده و با رشد علمی و عقلی بشر، همه کجی ها و ناراستی ها را به هدایت الهی و صراط مستقیم برمی گرداند. این مقاله درصدد است که تحقق اهداف امام را در حوزه های مختلف اجتماعی با استفاده از روایات ترسیم کند.

واژگان کلیدی

عدالت مهدویت، امام مهدی علیه السلام، اهداف حکومت مهدوی، دستاوردهای حکومت امام زمان علیه السلام.

۱. عضو هیئت علمی مؤسسه آینده روشن (پژوهشکده مهدویت) قم (mm.haeri313@gmail.com).

مقدمه

مقصود از دستاوردها همان نتایج و پیامدهای حکومت است که به دنبال حاکمیت امام مهدی علیه السلام در جهان بشریت پدیدار می‌گردد. روشن است که بحث از دستاوردهای یک حکومت باید پس از تشکیل حکومت و گذشت دوره‌ای از حاکمیت آن صورت بگیرد ولی در صورت علم به اهداف حکومت و برنامه‌های آن و سیره و روش حاکم می‌توان امروز نیز درباره این دستاوردها بحث و گفتگو کرد. و ما در این مجال در سایه روایات برخی از مهم‌ترین دستاوردهای اجتماعی حکومت امام مهدی علیه السلام را بررسی می‌کنیم.

بی‌شک چارچوب اصلاحات اجتماعی در دوره حکومت امام مهدی علیه السلام به گونه‌ای است که به همه جوانب زندگی و همه عرصه‌های حیات فردی و اجتماعی انسان نظر دارد و به همین دلیل دستاوردهای اجتماعی نیز شامل بخش‌های مختلف زندگی فردی و اجتماعی بشر می‌گردد؛ به تعبیر دیگر با این که سخن در این مقال در بخش دستاوردهای اجتماعی است ولی نباید غفلت کرد که تغییرات اجتماعی برخاسته از تغییرات در حوزه افراد و نوع اندیشه و نظر آحاد جامعه است. به عبارت دیگر اگر جامعه‌ای بخواهد از نظر اجتماعی تحولی اساسی پیدا کند لازم است زیرساخت‌های فکری و ضعف‌های اعتقادی او اصلاح گردد به همین دلیل برابر آن چه در روایات آمده است در حکومت مهدوی به تغییر ساختار فکری و اصلاح باورها پیش از رسیدگی به چالش‌های اجتماعی پرداخته می‌شود و البته ره‌آورد همه این تلاش‌ها برپایی جامعه‌ای بر اساس حق و عدل و رعایت حقوق فردی و اجتماعی خواهد بود. بنابراین در این مقاله تلاش می‌شود با بررسی روایات مربوط به دوران ظهور، تصویری روشن از اقدامات امام برای تغییر رویکردهای فکری و عملی جامعه ارائه گردد و دستاوردهای حکومت آن حضرت به تفکیک بیان شود.

با توضیح بالا روشن می‌شود که دستاوردهای اجتماعی حکومت امام مهدی علیه السلام در سه بخش کلی قابل تبیین است:

الف) تقویت زیرساخت‌ها

در همه جوامع بشری حکومت‌ها برای رسیدن به اهداف بلندمدت، ابتدا هدف‌های نزدیک را در نظر می‌گیرند که تحقق آنها پایه و اساس رسیدن به اهداف میانی و نهایی خواهد بود. دست‌یابی به این اهداف در واقع دستاوردهای حکومت خواهد بود.

۱. رشد عقلی و علمی

از دستاوردهای مهم اجتماعی حکومت امام مهدی علیه السلام رشد عقلی و علمی بشر است. بدون شک عقل، پیامبر درونی انسان‌هاست که در پرتو هدایت‌های او بشر به سعادت رهنمون می‌گردد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند:

همانا همه خوبی‌ها با عقل به دست می‌آید و آن که عقل ندارد دین ندارد (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۵۴).

بنابراین اگر جامعه بخواهد در مسیر رشد و تعالی از جهت مادی و معنوی قرار گیرد و دنیا و آخرت خود را آباد کند باید مسیر تعقل و خردورزی را پیش گیرد ولی در جامعه پیش از ظهور به دلیل میدان‌داری نفس و قوای نفسانی، انسان‌ها از هدایت عقل دور شده و چراغ عقل کم‌فروغ گردیده است
امام علی علیه السلام فرمودند:

قربان‌گاه عقل‌ها غالباً در پرتو طمع‌ها است (نهج البلاغه، حکمت ۲۱۹).

و در زمان ظهور عقل بشر شکوفا شده و هدایت عقلی در زندگی جایگاه خود را پیدا می‌کند و این آغاز یک تحول بزرگ در زندگی انسان‌هاست.

روایات در این بخش تبیین روشنی از نتایج حکومت امام مهدی علیه السلام دارد:
امام باقر علیه السلام فرمودند:

هنگام ظهور امام زمان علیه السلام خداوند دست رحمت خود را بر سر تمام بندگان قرار می‌دهد و از این طریق، عقل‌های مردم متمرکز می‌شود و تکامل پیدا می‌کند^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۲۵، کتاب العقل و الجهل، ح ۲۱).

و نیز از مهم‌ترین راه‌های رشد انسان و جوامع انسانی، علم و دانایی است چنان‌که بزرگ‌ترین دردها و چالش‌های زندگی بشر به جهل و نادانی او برمی‌گردد و لذا اسلام و قرآن و تعالیم معصومین اهمیت زیادی برای علم و عالم قائل شده و در مذمت جهل و جاهل سخنان بسیار فرموده‌اند.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند:

۱. «إذا قام قائمنا وضع الله يده على رؤوس العباد فجمع بها عقولهم و كملت به أحلامهم».

خیر دنیا و آخرت با دانش است و شرّ دنیا و آخرت با نادانی (فتال نیشابوری، ۱۳۷۵: ج ۱، ۱۲).

تحول اساسی در دوره ظهور امام زمان علیه السلام پیشرفت انسان‌ها در عرصه علم و دانش است. در سایه حکومت امام علم بشر به شکوفایی می‌رسد بلکه بشر به سرچشمه‌هایی از علم دست می‌یابد که هرگز پیش از آن ندیده بود بلکه علم حقیقی و مفید را نمی‌شناخت. امام مهدی علیه السلام که وارث علوم همه پیامبران است درهای علوم حقیقی را به روی مردم خواهد گشود. به نمونه‌هایی از روایات اشاره می‌کنیم:

امام علی علیه السلام فرمودند:

... پس از حسین علیه السلام نه تن از صلب او خلفای خدا در زمین خواهند بود و حجت‌های او بر بندگان... نهمین آنان قائم است که خدای تعالی به واسطه او زمین را نورانی می‌کند از آن پس که از تاریکی آکنده باشد و از عدالت و دادگری لبریز سازد پس از آن که از جور پرشده باشد و از علم و دانایی پر می‌کند پس از آن که از جهل و نادانی آکنده باشد...^۱ (نعمانی، ۱۴۲۲: ۲۴۵، ج ۳۰).

در این روایت در کنار پرشدن زمین از عدالت مهدوی سخن از فراگیری علم در زمین، مطرح شده است که خبر از شکوفایی علم بشری در روزگار ظهور دارد.

چنان که در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام گستردگی علم در دوره ظهور امام مهدی علیه السلام این‌گونه بیان شده است:

علم ۲۷ جزء دارد، تمام آن چه رسولان آورده‌اند دو جزء بوده و مردم تا به امروز به جز این دو جزء، چیزی نمی‌دانند. وقتی قائم قیام فرماید، ۲۵ جزء دیگر علم را خارج ساخته، در بین مردم منتشر می‌سازد و این دو جزء را هم بدان می‌افزاید تا به ۲۷ جزء می‌رسد^۲ (راوندی، ۱۴۰۹: ج ۲، ۸۴۱، ح ۹).

و در روایتی از امام باقر علیه السلام تصویر دیگری از فراگیری علم در زمان امام مهدی علیه السلام ارائه شده است:

... و در زمان او حکمت به شما داده می‌شود تا آن جا که زن در خانه‌اش براساس

۱. «... و من بعد الحسين تسعة من صلبه خلفاء الله في أرضه و حجة على عباده... تاسعهم القائم الذي يملأ الله عزوجل به الأرض نورا بعد ظلمتها و عدلا بعد جورها و علما بعد جهلها...».

۲. «العلم سبعة و عشرون جزءا فجميع ما جاء به الرسل جزءان فلم يعرف الناس حتى اليوم غير الجزءين فإذا قام القائم أخرج الخمسة و العشرين جزءا فبثها في الناس و ضم إليها الجزءين حتى يثبتها سبعة و عشرين جزءا».

کتاب خدا و سنت پیامبر ﷺ حکم می‌کند^۱ (نعمانی، ۱۴۲۲: ۲۴۵، ج ۳۰).

در جامعه پیش از ظهور، زنان در بسیاری از موارد از آموزش محروم می‌شوند ولی شرایط دوران ظهور، بستر علم‌آموزی در سطوح عالیه را برای زنان نیز فراهم می‌کند؛ در روایت فوق سخن از قضاوت زنان بر اساس کتاب و سنت است و قضاوت از پیچیده‌ترین علوم اسلامی است.

۲. عدالت اجتماعی

از مهم‌ترین نیازهای بشر عدالت اجتماعی است که بدون آن جوامع بشری با انواع چالش‌ها و آسیب‌ها مواجه بوده است و انبیاء الهی برای اجرای عدالت مبعوث گردیده‌اند و در این راه تلاش و مجاهدت فراوانی کرده‌اند
قرآن کریم می‌فرماید:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ
(حدید: ۲۵)؛

همانا ما پیامبران مان را با معجزات و دلایل آشکار فرستادیم و همراه آنان کتاب (آسمانی) و وسیله سنجش فرو فرستادیم تا مردم به دادگری برخیزند.

ولی در طول تاریخ، عدالت همیشه از گمشده‌های بشر بوده است و بی‌عدالتی در ابعاد گوناگون آن هر روز بیشتر گردیده است و علت اصلی آن پیروی نکردن مردم از تعالیم انبیا و اوصیا بوده است. در روایات شیعه و سنی، مهدی (عج) به عنوان منجی بشر از بی‌عدالتی‌ها معرفی گردیده است بنابراین از جمله دستاوردهای حکومت امام مهدی (عج) عدالت اجتماعی در ابعاد گسترده آن است، چنان‌که این گستردگی از روایات فراوان دانسته می‌شود.

در برخی از روایات سخن از گستره عدالت مهدوی است که همه زمین را شامل می‌شود و تعبیر روایت این است که مهدی (عج) همه زمین را از عدالت لبریز می‌کند چنان‌که از ظلم و جور پر شده باشد.

رسول خدا ﷺ فرمود:

از فرزندانم ۱۲ نقیب (امام مسئول) باشند که نجیب و مربوط با فرشته و دارای علم لدنی هستند و آخر آنان قائم است که زمین را پر از داد کند چنان‌چه پر از بیداد شده

۱. «... و تؤتون الحکمة فی زمانه حتی أن المرأة لتقضى فی بیتها بکتاب الله تعالی و سنة رسول الله».

است^۱ (کلینی، ۱۴۰۷: ج ۱، ۵۳۴).

تشبیه پرشدن زمین از عدالت به پرشدن آن از ظلم تعبیر گویایی است زیرا انسان‌هایی که در دوران پیش از ظهور زندگی می‌کنند با همه حواس خود انواع ظلم‌ها را در بخش‌های مختلف جامعه حس می‌کنند و فراگیری ظلم امری مشهود و مسلم است و با این تصویر تاریک که همه زمین را پوشانده است مواجه‌اند پس درک تصویری متضاد با این وضع موجود که سراسر عدالت و دادگری باشد امری آسان است. به عبارت دیگر در روایات مهدوی فراگیری عدالت به فراگیری ظلم تشبیه شده است و کسی از مردم فراگیری ظلم را در جامعه پیش از ظهور انکار نمی‌کند بلکه همگان به وجود انواع بی‌عدالتی در همه جای زمین اذعان دارند. در بعضی از روایات برای به تصویر کشیدن عمومیت عدالت در دوران ظهور تعبیر لطیف دیگری در قالب یک تشبیه زیبا بیان گردیده است:

فضیل بن یسار گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام می‌فرمود:

قائم ما چون قیام کند از جهل مردم شدیدتر از آن‌چه رسول خدا صلی الله علیه و آله با آن از سوی نادانان جاهلیت روبرو شد برخورد می‌کند، عرض کردم: این چگونه ممکن است؟ فرمود: همانا رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی به سوی مردم آمد که آنان سنگ و کلوخ و چوب‌های تراشیده و مجسمه‌های چوبین را می‌پرستیدند، و قائم ما چون قیام کند در حالی به سوی مردم می‌آید که جملگی کتاب خدا را علیه او تأویل می‌کنند و بر او بدان احتجاج می‌نمایند، سپس فرمود: بدانید به خدا سوگند که موج دادگستری او بدان گونه که گرما و سرما نفوذ می‌کند تا درون خانه‌های آنان راه خواهد یافت^۲ (نعمانی، ۱۴۲۲: ۲۹۷).

روشن است که در فصل تابستان، گرما و در فصل زمستان سرما به درون همه خانه‌ها نفوذ می‌کند و هیچ استثنایی برای آن وجود ندارد. آری ممکن است فقرا برای دفع گرما و سرما وسائل و امکانات اغنیا را نداشته باشند ولی در اصل تاثیر پذیری خانه‌ها از سرما و گرما تفاوتی نیست. بنابراین تعبیر فوق به زیبایی فراگیری عدالت را در عصر ظهور به تصویر می‌کشد. در برخی دیگر از روایات، فراگیری عدالت مهدوی در زمان ظهور، به افراد و انسان‌ها تعلق

۱. عن رسول الله صلی الله علیه و آله: «من ولدی اثنا عشر نقیبا نجباء محدثون مفهمون آخرهم القائم بالحق یملاها عدلا کما ملئت جورا». ۲. عن الفضیل بن یسار: «سمعت أبا عبد الله یقول: إن قائمنا إذا قام استقبل من جهل الناس أشد مما استقبله رسول الله صلی الله علیه و آله من جهال الجاهلیة. قلت: وكيف ذاك؟ قال: إن رسول الله صلی الله علیه و آله أتى الناس وهم یعبدون الحجاره والصخور والعیدان والخشب المنحوتة وإن قائمنا إذا قام أتى الناس وكلهم یتأول علیه کتاب الله یحتج علیه به. ثم قال: أما والله لیدخلن علیهم عدله جوف بیوتهم کما یدخل الحر والقر».

گرفته است و تعبیری بیان شده است که نشان می‌دهد عدالت همه جایی مهدوی، همه افراد را نیز شامل می‌شود و هیچ انسانی در هر رده و مقام و مرتبه‌ای که باشد از دایره اجرای عدالت بیرون نخواهد بود با این وصف، همه مظلومان و صاحبان حق به حقوق خود دست خواهند یافت و همه ظالمان نیز در چنگال عدالت گرفتار شده و حقوق برده را باز پس خواهند داد؛ بنابراین عدالت مهدوی خوبان و بدان را شامل خواهد شد و هر کسی در جایگاه خود قرار خواهد گرفت. به دو نمونه از روایات در این زمینه توجه کنید:

امام باقر علیه السلام فرمود:

... زمانی که قائم ما ظاهر شود مال را به طور مساوی و معادل بین خلق خداوند تقسیم می‌کند چه اشخاص صالح بوده و چه فاجر باشند...^۱ (صدوق، ۱۳۸۵: ج ۱، ۱۶۱).

و امام رضا علیه السلام نیز فرمود:

... چهارمین از فرزندان من، فرزند سرور کنیزان، خداوند به واسطه وی زمین را از هر ستمی پاک گرداند و از هر ظلمی منزه سازد... و آن‌گاه که خروج کند زمین به نورش روشن گردد و در میان مردم میزان عدالت وضع کند و هیچ کس به دیگری ستم نکند...^۲ (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۷۲).

در روایت اول تصریح فرموده است که عدالت مهدوی نیکان و فاجران را شامل می‌گردد و در روایت دوم فرموده است که ترازوی عدالت مهدوی در میان همه مردم قرار گرفته و ظلم احدی را نسبت به دیگری بی‌تقاص نخواهد گذاشت و این به معنی گستردگی عدالت امام و شمول آن نسبت به آحاد جامعه است.

۳. امنیت فراگیر

بی شک امنیت در حوزه‌های مختلف زندگی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حیات بشر است که همواره به عنوان یک هدف عالی و ایده آل مطرح بوده است و البته علیرغم پیشرفت انسان در موارد گوناگون و تلاش برای زندگی بهتر، امنیت بشر پیوسته در تهدید و خطر بوده است و بلکه در سده‌ها و دهه‌های اخیر ناامنی در مصادیق مختلفش گریبان‌گیر ملت‌ها و جوامع بشری

۱. عن الباقر علیه السلام: «... إذا قام قائمنا فإنه يقسم بالسوية و يعدل في خلق الرحمان البر منهم و الفاجر...».

۲. «... الرابع من ولدی ابن سیدة الإمام يطهر الله به الأرض من کل جور و یقدسها من کل ظلم... فإذا خرج أشرفت الأرض بنوره و وضع میزان العدل بین الناس فلا یظلم أحد أحد...».

بوده است و هیچ‌گاه انسان‌ها از برکات امنیت فراگیر و جامع بهره‌مند نبوده‌اند.

در حکومت امام عصر علیه السلام به دلیل رشد عقل و ایمان مردم، امنیت اجتماعی در حوزه‌های مختلف حیات مردم مانند سیاست، اقتصاد و فرهنگ ایجاد می‌شود. یکی از مهم‌ترین حوزه‌های امنیت، امنیت اخلاقی در حوزه ارتباطات اجتماعی مردم است که ره‌آورد آن زندگی بانشاط و سالم و در مسیر رشد و کمال و قرب الهی است. برابر روایات، دوران مهدی علیه السلام روزگار همدلی و صمیمیت و مهربانی است و انسان‌ها کینه و دشمنی‌ها را فراموش خواهند کرد. البته این صمیمیت و محبت در حوزه اجتماع به وحدت و یکپارچگی امت اسلامی منجر می‌شود و در حوزه‌های فردی و ارتباطات محدود جمعی به حسن سلوک و رفتار اجتماعی منتهی می‌گردد که هردو مورد از مهم‌ترین دستاوردهای حکومت امام عصر علیه السلام است که تحولی بنیادین در جامعه بشری پدید می‌آورد. نمونه‌هایی از روایات را می‌آوریم:

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله روایت شده است که فرمود:

به خدا قسم حتماً پسر مریم (به عنوان) حاکمی دادگر بین شما فرود خواهد آمد و صلیب را شکسته و خوک را کشته و (بر اهل کتاب) جزیه را قرار خواهد داد و البته شما شتر جوان را ترک خواهید کرد و برای (رسیدن به) آن تلاشی نخواهد شد و البته کینه و بغض و حسادت از میان خواهد رفت و (مردم) به سوی مال فراخوانده می‌شوند ولی کسی آن را قبول نخواهد کرد^۱ (ابوالحجاج، ۱۴۰۳: ج ۱۰، ۲۷).

نکته مهم دیگر درباره امنیت اجتماعی در دوره ظهور آن است که به خلاف عصر پیش از ظهور که امنیت نه برای همگان که برای طبقات قوی جامعه تأمین می‌گردد و ضعیفان در معرض انواع تهدیدهای جانی و مالی و آبرویی هستند، در دولت مهدوی امنیت اجتماعی همگان را تحت پوشش قرار خواهد داد و ضعیفان نیز از آفات و آسیب‌ها در سلامت خواهند بود. در تأیید این ادعا از امام علی علیه السلام روایت شده است که فرمود:

و چون قائم ما ظهور کند... و کینه از دل‌های بندگان زدوده شود و درندگان و دام‌ها به سر صلح آیند به طوری که زن از عراق پیاده به شام رود و جز بر سر سبزه قدم نگذارد و آرایش و زیور خود را در بر دارد هیچ درنده‌ای او را به هراس نیاورد^۲ (صدوق، ۱۴۰۳: ج ۲، ۶۲۶).

۱. «والله لينزلن ابن مريم حكما عدلا فليكسرن الصليب و ليقتلن الخنزير و ليضعن الجزية و لتتركن القلاص فلايسعى عليها و لتذهبن الشحناء و التباغض و لتدعون إلى المال فلايقبله أحد».

۲. «... و لو قد قام قائمنا... و لذهب الشحناء من قلوب العباد و اصطلحت السباع و البهائم حتى تمشي المرأة بين العراق إلى الشام لاتضع قدميها إلا على النبات و على رأسها زينتها لا يهيجها سبع و لاتخافه...».

دقت در عبارات روایات فوق به روشنی امنیت فراگیر در دولت مهدی (عج) را نشان می‌دهد؛ به این معنا که امنیت در زمان مهدی (عج) برای همه افراد جامعه و طبقات مختلف ضعیف و قوی خواهد بود و لذا در حدیث به سفر یک زن از شهری به شهر دیگر مثال زده شد که در امنیت کامل و بدون این که مورد تعرض بیگانه‌ای قرار گیرد امر خود را انجام می‌دهد و روشن است که عنصر زن نسبت به مرد ضعیف‌تر و آسیب‌پذیرتر است.

۴. رفاه مادی

بدون شک یکی از مشکلات بزرگ جوامع بشری، فقر و تهیدستی است که آثار سوء فردی و اجتماعی فراوان بر جای می‌گذارد و بسیاری از چالش‌های اجتماعی به آن برمی‌گردد. امام علی (ع) در نکوهش فقر می‌فرماید:

تنگدستی، مرگ بزرگ‌تر است (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴: ۲۱۴).

ابن میثم در شرح این سخن نوشته است:

مردن با صفت بزرگ‌تر را برای تهیدستی استعاره آورده است. اما این که تنگدستی نوعی مردن است، به دلیل آن است که شخص بی‌چیز، از خواسته‌ها و مقاصد که سرمایه زندگی مادی است بریده و به خاطر از دست دادن آنها غمگین است. و اما این که بزرگ‌تر است، چون در طول زندگی شخص تنگدست، غم‌ها و سختی‌های تنگدستی پیاپی می‌رسد، اما غم مردن یک باره است. و این نوعی مبالغه در سختی فقر و تنگدستی است (ابن میثم، ۱۴۲۰: ج ۵، ۳۱۲).

و روشن است که فقر از پدیده‌هایی است که از دیر زمان در جوامع بشری وجود داشته است و کمتر عزم و اراده جدی برای رفع فقر از انسان‌ها و جوامع فقیر وجود داشته است و یا ساز و کار مناسب و برنامه جامع برای آن فراهم نگردیده است ولی از دستاوردهای مهم اجتماعی حکومت امام مهدی (عج) رفاه مادی طبقات ضعیف و برخورداری همه مردم از امکانات زندگی است به گونه‌ای که نیازمندی یافت نخواهد شد این واقعیت در روایات فراوان و در حد تواتر از فریقین روایت گردیده است که نمونه‌ای را می‌آوریم:

مردی به امام باقر (ع) گفت: این پانصد درهم زکات مال من بوده از من گرفته و در موردش صرف فرمایید. حضرت به او فرمودند: خودت آن را بردار و صرف همسایگان و یتیم‌ها و فقرا و برادران مسلمان بنما، دادن زکات به دست امام، زمانی است که قائم ما ظاهر شود چه آن که آن حضرت مال را به طور مساوی و به عدالت بین خلق خدا تقسیم می‌کند چه اشخاص صالح بوده و چه فاجر باشند... تمام اموال دنیا در

خدمتش گرد می‌آید اعم از آن‌چه در دل زمین بوده یا روی آن باشد، سپس به مردم می‌فرماید: بیایید به سوی آن چیزی که به واسطه‌اش قطع ارحام نموده و خون‌ها ریخته و حرام‌های الهی را مرتکب شده‌اید. سپس به آنها آن قدر مال اعطاء کند که قبل از او احدی این مقدار اعطاء نکرده باشد^۱ (نعمانی، ۱۴۲۲: ۲۳۷).

ب) اصلاح رفتارها

در حکومت عدل الهی، حاکم عادل به دنبال تأمین سعادت دنیوی و اخروی مردم است. بنابراین برنامه‌ها و طرح‌های خود را در جهت تأمین این هدف بزرگ قرار می‌دهد و همه آن‌چه در این مسیر لازم است را فراهم می‌کند و از مهم‌ترین امور تغییر رویکرد عملی مردم و اصلاح رفتاری ایشان از رهگذر اصلاح الگوی رفتار و نیز تهذیب نفوس است. برخی از مهم‌ترین دستاوردهای حکومت امام عصر (ع) را در این بخش، بیان می‌کنیم:

۱. احیاء سنت‌های اصیل اسلامی

در اهداف حکومت امام مهدی (ع) سخن از زنده ساختن سنت‌ها به میان آمده است. سنت‌ها روش‌های نیکویی است که قرآن کریم آنها را پایه‌گذاری یا تایید کرده است و نیز روش‌ها و رفتارهایی که پیامبر بزرگوار اسلام (ص) آنها را عملی ساخته و تداوم آنها را خواسته است و قرآن کریم نیز پایبندی مسلمانان به این سنت‌ها و روش‌های نیکو را خواسته است. کار بزرگ امام مهدی (ع) میزان قرار دادن قرآن و سنت است پس از آن‌که آراء و اهواء بشر ملاک و معیار تصمیم‌ها و اقدام‌ها گردیده است. امام علی (ع) در این باره می‌فرماید:

خواهش نفسانی را به هدایت آسمانی بازگرداند، و آن هنگامی است که - مردم - رستگاری را تابع هوی ساخته‌اند، و رأی آنان را پیرو قرآن کند، و آن هنگامی است که قرآن را تابع رأی خود کرده‌اند^۲ (نهج البلاغه، ج ۲، ۲۱، خ ۱۳۸).

این احیاء کتاب و سنت در قالب دعا‌های امامان درباره امام مهدی (ع) نیز رسیده و مورد تأکید قرار گرفته است:

۱. عن جابر: «أقبل رجل إلى أبي جعفر وانا حاضر فقال: رحمك الله اقبط هذه الخمسمائة درهم فضعها في موضعها فإنها زكاة مالي. فقال له أبو جعفر: بل خذها أنت فضعها في جيرانك والأيتام والمساكين وفي اخوانك من المسلمين إنما يكون هذا إذا قام قائمنا فإنه يقسم بالسوية و يعدل في خلق الرحمن البر منهم والفاجر... وتجمع إليه أموال الدنيا كلها ما في بطن الأرض و ظهرها فيقول للناس «تعالوا إلى ما قطعتم فيه الأرحام و سفكتم فيه الدماء و ركبتم فيه محارم الله فيعطى شيئاً لم يعط أحدكم قبله».

۲. «يعطف الهوى على الهدى إذا عطفوا الهدى على الهوى و يعطف الرأي على القرآن إذا عطفوا القرآن على الرأي...»

اللهم واجعله مفرعا لمظلوم عبادك و ناصرا لمن لايجد له ناصرا غيرك و مجددا لما عطل من احكام كتابك و مشيدا لما ورد من اعلام دينك و سنن نبيك ﷺ...^۱ (دعای عهد، مفاتیح الجنان).

بدیهی است که زنده کردن تعالیم قرآن و سنت پیامبر اسلام ﷺ و اهل بیت او، راه را برای برقراری عدالت حقیقی در همه حوزه‌های خرد و کلان زندگی باز می‌کند و کلید اصلی رسیدن به حیات طیبه است. اما سوال اصلی این است که چه سنت‌هایی به عنوان ضرورت‌های اجتماعی امروز بشر مطرح است که مورد غفلت و فراموشی قرار گرفته است که در این بخش به آن می‌پردازیم و برخی از سنت‌های فراموش شده در جامعه پیش از ظهور را برمی‌شمیریم:

سنت اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط

اعتدال و میانه‌روی از بنیادی‌ترین اصول اسلام است، اسلام، مسلمانان را از هرگونه افراط و تفریط بر حذر می‌دارد. در تعالیم قرآن و حدیث نبوی از دین اسلام و مسلمانان، به عنوان دین اعتدال و امت وسط یاد شده که این امر اهمیت اعتدال و میانه‌روی را در جامعه اسلامی نشان می‌دهد:

قرآن کریم می‌فرماید:

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا...﴾ (بقره: ۱۴۳).

تعبیر وسط، تعبیری است که از يك سو مسئله شاهد و گواه بودن امت اسلامی را بیان می‌کند، زیرا کسانی که در خط میانه قرار دارند می‌توانند تمام خطوط انحرافی را در چپ و راست ببینند! و از سوی دیگر تعبیری است که دلیل مطلب نیز در آن نهفته است، و می‌گوید: اگر شما گواهان خلق جهان هستید به دلیل همین اعتدال و امت وسط بودن تان است.

مسلمانان امتی هستند که بر اساس تعالیم قرآن میانه‌رو و معتدل هستند. آنان در عقیده، در پای‌بندی به ارزش‌های معنوی و مادی، در روابط اجتماعی، از نظر شیوه‌های اخلاقی، از نظر عبادت و خلاصه در تمام جهات زندگی و حیات، متعادل هستند.

رشید رضا نیز در تفسیر خود می‌نویسد:

خداوند امت مسلمان را به سبب دین، کردار، رفتار، اخلاق، علاقه به تعالیم الهی امتی

۱. «پروردگارا! او را پناه‌بندگان ستم‌دیده‌ات و یاور مردمی که جز تو یآوری ندارند قرار ده! او را بفرست تا احکام تعطیل شده کتابت (قرآن) را تجدید و آثار دینت و سنت‌های پیغمبرت را محکم کند و او را از خطر وجود دشمنان، در پرتو لطف خود نگاه دار.»

میانۀ قرار داده است حال آن که پیشینیان دو دسته بوده اند دسته ای در مسیر مادیات و هوس های نفسانی صرف رفته و از آن پیروی می کرده و فقط به پرورش جسم و لذایذ زودگذر پایبند بوده اند. مانند یهودیان و مشرکان و گروه دوم عکس آن ها فقط در راه عالم روحانی (خشک و بی روح) به سر می برده و به دنیا و تنعم آن پشت پا زده و از آن بیزار بوده اند مانند نصاری و صابئین و برخی از بت پرستان و مرتاضان هند (رشید رضا، ۱۴۲۸: ج ۲، ۴).

بی تردید ریشه بسیاری از انحرافات فردی و اجتماعی را می توان در عدم رعایت اصل اعتدال جست؛ و ریشه اعتدال عقلانیت است چنان که علت عدم تعادل، جهل است. امام علی علیه السلام می فرماید:

جاهل را نمی بینی، مگر این که یا افراط می کند و یا تفریط (نهج البلاغه، حکمت ۷۰).

در جوامع اسلامی امروز شاهدیم که در حوزه های مختلف اعتقادی و رفتاری افراط و تفریط می شود. در جنبه های مذهبی اعتقادی، جریان هایی با افراط و تندروی، دیگران را به تکفیر متهم کرده و جریان برادرکشی را به راه انداخته اند در حالی که قرآن کریم به برادری اسلامی و تقویت اتحاد دینی تأکید کرده است.^۱ در بخش رفتارها و درحوزه نیازهای زندگی از جمله خوراک و پوشاک و مسکن و سایر نیازها افراط می شود و رقابتی بد و آسیب زا رخ داده است این در حالی است که در کشورهای اسلامی و غیراسلامی افراد بسیاری در گرسنگی و برهنگی و بی خانمانی به سر می برند.

در حکومت امام عصر علیه السلام به دلیل زنده شدن تعالیم قرآن و سنت نبوی مسیر اعتدال در جامعه اسلامی ترویج خواهد شد و مطابق احادیث همگان بهره مند و برخوردار از مواهب طبیعی خواهند شد به گونه ای که فقیر و گیرنده زکات یافت نمی شود مانند آن چه در روایت زیر آمده است: امام باقر علیه السلام می فرماید:

وقتی قائم علیه السلام قیام کند.. در سال دو بار به مردم مال ببخشد و در ماه دو بار امور معیشت بدانان دهد و میان مردم به مساوات عمل کند تا نیازمندی به زکات باقی نماند و صاحبان زکات، زکات شان را نزد محتاجان آورند و ایشان نپذیرند. پس آنان زکات خویش در کیسه هایی نهند و در اطراف خانه ها بگردند (برای دستیابی به محتاجی) و مردم بیرون آیند و گویند: ما را نیازی به پول شما نیست...^۲ (مجلسی،

۱. قرآن کریم می فرماید: ﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلَحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ...﴾ (حجرات: ۱۰).

۲. «إِذَا ظَهَرَ الْقَائِمُ... يُعْطَى النَّاسُ عَطَايَا مَرَّتَيْنِ فِي السَّنَةِ وَ يَزْرُقُهُمْ فِي الشَّهْرِ رِزْقَيْنِ وَ يُسَوَّى بَيْنَ النَّاسِ حَتَّى لَا تَرَى مُحْتَاجًا

۱۳۶۳: ج ۵۲، ۳۹۱؛ به نقل از کتاب فضل بن شاذان).

سنت ازدواج آسان

از سنت‌های مهم اسلامی که مورد تأکید قرآن و عترت است سنت ازدواج است که البته باید سهل و آسان باشد و سخت‌گیری در آن برخلاف سنت است.^۱ زیرا ازدواج از ضرورت‌های زندگی انسانی است که اگر به موقع و با شرایط و زمینه‌های مناسب انجام نگیرد خسارت‌های زیادی متوجه افراد و جامعه خواهد شد.

قرآن کریم به احاد امت اسلامی توصیه می‌کند که پسران و دختران مجرد را ازدواج دهند و از فقر و نداری ایشان بیمی نداشته باشند.^۲

ولی در میان مسلمانان روش‌ها و سنت‌های غلط و دست و پاگیر ایجاد شده که امر ازدواج را سخت و سنگین کرده است؛ مهریه‌های سنگین، تشریفات زیاد و هزینه‌های فراوان عقد و عروسی و تجملات زندگی و مانند این‌ها نمونه‌هایی از آداب غلط و روش‌های ناپسند است که مانع ازدواج جوانان است.

مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید:

خیال نکنید آن وقت‌ها مهریه زیاد و سنگین با جهیزیه‌های زیاد سرشان نمی‌شد. آن وقت‌ها هم بعضی، از این بی‌عقلی‌ها مثل بی‌عقلی‌های زمان ما را داشتند که مثلاً یک میلیون مثقال طلا مهریه دخترشان بکنند. درست مثل همین بی‌عقلی‌هایی که امروزه بعضی‌ها دارند. این کارهای مبالغه‌آمیز... کار جهال است. اسلام آمد همه این‌ها را به هم ریخت. مگر پیامبر ﷺ بلد نبودند بگویند دختر من هزار شتر سرخ موی با فلان شرایط باید مهریه اش باشد. چرا می‌شد. منتهی اسلام همه را به هم ریخت (۷۲/۱۰/۶).

و نیز می‌فرماید:

من از مردم سراسر کشور خواهم می‌کنم که آن قدر مهریه‌ها را زیاد نکنند. این سنت جاهلی است. این کاری است که خدا و رسول ﷺ در این زمان به خصوص، از آن راضی نیستند... (این کار) خلاف سنت پیامبر ﷺ و اولاد ایشان و ائمه هدی ﷺ و

إِلَى الزَّكَاةِ وَ يَجِيءُ أَصْحَابُ الزَّكَاةِ بِزَكَاتِهِمْ إِلَى الْمَخَاجِجِ مِنْ شِيعَتِهِ فَلَا يَقْبَلُونَهَا فَيَضْرِبُونَهَا وَ يَدُورُونَ فِي دُورِهِمْ فَيَخْرُجُونَ إِلَيْهِمْ فَيَقُولُونَ لَا حَاجَةَ لَنَا فِي ذَرَاهِمِكُمْ...».

۱. پیامبر اکرم ﷺ فرموده‌اند: «بهترین ازدواج‌ها آن است که آسان انجام گیرد» (پاینده، ۱۳۸۲: ح ۱۵۰۷).

۲. سوره نور، آیه ۳۲ می‌فرماید: ﴿وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَ إِمَائِكُمْ إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾.

بزرگان اسلام است... به خصوص در زمان ما که کشور احتیاج دارد به این که همه کارهای صحیح، آسان شود، هیچ مصلحت نیست که بعضی ازدواج‌ها را این طور مشکل کنند (۷۳/۹/۲).

امام مهدی علیه السلام در دولت خود با احیاء کتاب و ترویج سنن پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم روش‌ها و سنت‌های غلط را در همه زمینه‌ها برمی‌چیند. این حقیقت در روایات به صراحت آمده است: امام باقر علیه السلام فرمود:

(خداوند به وسیله) مهدی موعود علیه السلام و یاران او... هر بدعت و باطلی را محو کند همان طور که سفیهان حق را از میان برده باشند... و ایشان امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند...^۱ (علی بن ابراهیم قمی، ۱۴۰۴: ج ۲، ۸۷).

روش‌های غلط در ازدواج، مصداق بدعت و باطلی است که در حدیث به محو آنها تصریح شده است و ازدواج آسان مصداق معروفی است که مطابق ذیل حدیث به آن امر می‌شود.

صدقات واجب و مستحب

در اسلام پیش از هر اندیشه و مکتب بشری و بیش از هر قانون‌گذاری برای رعایت و حمایت افراد اجتماع و تأمین نیازهای مادی و معنوی آنها، کوشش به عمل آمده و قرآن و سنت، سرشار از رهنمودهای تأمین‌کننده رفاه حال طبقات درمانده جامعه است. فرد در جامعه اسلامی کار کرده و ثروت تولید می‌کند و از آن بهره می‌گیرد و از فزونی‌های آن به دیگر افراد جامعه بهره می‌رساند. مال، در حقوق اسلام قبل از آن که صفت فردی داشته باشد، خصلت الهی و اجتماعی دارد و در قرآن زمانی از آن تعبیر به مال الله کرده^۲ و در جای دیگر، تصرفات انسان در آن به عنوان خلیفه خدا، آمده است؛^۳ از این رو تمام زوایای حقوق و قوانین اسلام راه‌گشای تعدیل ثروت‌های شخصی برای سامان‌دهی وضع مادی و معنوی عموم مردم است.

اسلام به انفاق اهمیت داده و برای آن راه‌های مختلفی از قبیل زکات، خمس و کفارات مالی و نیز وقف و نذر، قرار داده است. هدف اسلام از تشریع این مقررات واجب و مستحب، این است

۱. «عن أبي جعفر... المهدي وأصحابه... يبيت الله عز وجل به وأصحابه البدع والباطل كما أمات السفهة الحق... و يأمرهم بالمعروف وينهون عن المنكر والله عاقبة الأمور».

۲. قال تعالى: «... وَأَتَوْهُمْ مِنْ مَالِ اللَّهِ الَّذِي آتَاكُمْ...» (نور: ۳۳).

۳. قال تعالى: «... وَأَنْفَقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلِفِينَ فِيهِ...» (حدید: ۷).

که سطح زندگی طبقه محروم و مستضعف اجتماع رشد کند و البته، انفاق، رابطه انسان را با جامعه‌اش پایدار می‌سازد و عامل سازندگی خود انسان نیز هست زیرا انسان‌ها در سایه گذشت‌ها، بخشش‌ها و ایثارها رشد می‌کنند و از بدی‌ها پاک می‌شوند.^۱

برای نمونه یکی از موارد صدقات که از سنت‌های اسلامی مهم و تأثیرگذار می‌باشد وقف است که در گذشته مورد اهتمام مؤمنین بوده و امروزه مورد غفلت واقع شده است. وقف به عنوان گونه‌ای خاص از انفاقات و صدقات و به عنوان صدقه‌ای که استمرار دارد، به نوبه خود سهمی بزرگ در فقرزدایی و محرومیت‌زدایی و نیز در تألیف قلوب به عهده داشته است. بلکه نقش موقوفات در فرهنگ و تمدن اسلامی، آن‌چنان گسترده است که برخی پژوهشگران معتقدند وقف و موقوفات سبب رونق و پویایی اسلام در حوزه‌های مختلف گردیده است. مساجد، مدرسه‌ها، مراکز درمانی، کتابخانه‌ها، خانه ایتام، آب انبارها و... با اموال موقوفه ساخته یا اداره شده است ولی امروزه کارکرد وقف در این زمینه‌ها کمتر شده است حال آن‌که مرتفع شدن مشکلات فرهنگی جامعه‌های اسلامی تا حد زیادی منوط به گسترش اوقاف و استفاده درست از وقف است.

ولی در جامعه پیش از ظهور پرداخت صدقات واجب همچون خمس و زکات و نیز انفاق‌های مستحب به فراموشی سپرده شده است و امام مهدی علیه السلام که از مهم‌ترین اقداماتش احیاء سنت‌های نبوی و علوی است این سنت فراموش شده را زنده خواهد کرد و این خود عامل مهمی برای ریشه‌کن کردن فقر و تهیدستی از جامعه و سامان بخشی امور مادی و معنوی آحاد جامعه است.

سنت صله ارحام و ارتباطات اجتماعی

ارتباط میان افراد جامعه به ویژه در میان ارحام و خویشاوندان از توصیه‌های موکد قرآن و عترت است زیرا ارتباط و تواصل و تباذل و به ویژه صله ارحام از مهم‌ترین مواردی است که پیوندهای اجتماعی را تقویت کرده و ساختارهای جامعه را محکم می‌کند.^۲

در روزگار پیش از ظهور، به دلیل انواع کینه‌ها و حسادت‌ها، ارتباطات اجتماعی و حتی روابط خویشاوندی هر روز نسبت به گذشته کمرنگ‌تر و کم‌رونق‌تر می‌شود و این گسست اجتماعی

۱. چنان‌که قرآن فرموده است: «خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا وَصَلِّ عَلَيْهِمْ إِنَّ صَلَاتَكَ سَكَنٌ لَهُمْ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (توبه: ۱۰۳).

۲. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمودند: دیدار، محبت و دوستی را می‌رویند. (میزان الحکمة، ج ۷۹۳۹) و نیز امام علی علیه السلام فرمودند: صله رحم نعمت‌ها را [بر شما] سرازیر می‌کند و آفات را دور می‌گرداند. (غررالحکم، ج ۹۳۰۵)

زمینه آفات و آسیب‌های فردی و اجتماعی فراوان می‌شود.^۱
این سنت مهم و تأثیرگذار در زمان ظهور، مقتضیات آن ایجاد و موانع آن از قبیل
کینه و دشمنی برداشته خواهد شد و در نتیجه ارتباط بسیار نزدیکی بین انسان‌ها و به ویژه
ارحام ایجاد می‌شود.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در ضمن توصیف روزگار ظهور امام مهدی علیه السلام می‌فرماید:
... پس عیسی علیه السلام به او اقتداء کرده پشت سر او [امام مهدی علیه السلام] نماز می‌گذارد... [در
آن زمان] بغض و دشمنی برطرف می‌شود... (ابن طاووس، ۱۳۹۸: ۸۲).

و نیز امام علی علیه السلام می‌فرماید:

... و اگر قائم ما قیام کند... کینه از دل‌های بندگان می‌رود... (صدوق، ۱۴۰۳: ج ۲،
۶۲۶).

و نیز آن حضرت از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت فرموده است:

... بلکه مهدی علیه السلام از ما آل محمد صلی الله علیه و آله است... و خداوند به وسیله ما بین دل‌های
ایشان (مردم) الفت ایجاد می‌کند... (علی بن عیسی اربلی، ۱۳۸۱: ج ۲، ۴۷۳).

تأکید بر تألیف قلوب و زدودن کینه و دشمنی از دل‌های مردم در دوران ظهور به معنی
توسعه ارتباطات اجتماعی و به ویژه روابط خویشاوندی است چنان‌که مهم‌ترین عامل اخلاص
در این روابط، کینه‌ها و دشمنی‌هاست.

۲. نفی انحراف‌ها و بدعت‌ها

در طول دورانی که بر اسلام گذشته است انحراف‌های خطرناکی در دین ایجاد شده است.
این انحراف‌ها در مقایسه با صراط مستقیم الهی است که در قالب تعالیم قرآن و سنت‌های
نیکویی است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بنیان نهاده است. بخشی از این انحراف‌ها به اسم دین
انجام گرفته است یعنی کسانی روش‌هایی را در مجموعه قوانین اسلام به اسم اسلام قرار دادند
که این همان بدعت اصطلاحی و حرام مسلم و قطعی است؛ و بخش دیگر انحراف‌هایی است
که اگرچه بدعت اصطلاحی نیست زیرا ممکن است به اسم دین انجام نگرفته باشد ولی به
هر حال روش‌هایی غلط و برخلاف چارچوب تعیین شده در قرآن و سنت نبوی است و خداوند و
رسولش آن روش‌ها را نمی‌پسندند و مبعوض ایشان است. این انحراف‌ها گاهی به واسطه

۱. امام علی علیه السلام فرمودند: قطع رحم نعمت‌ها را از بین می‌برد. (غررالحکم، ۵۰۱، ح ۷۱)

خلفای جور و گاهی از سوی عوام مردم بنا نهاده شده است و پس از آن به عنوان یک امر رایج و معروف در میان مسلمین رشد کرده و همه گیر شده است به گونه ای که مخالفت با آنها امری مشکل و گاهی به نظر غیرممکن گردیده است ولی مطابق روایات، امام مهدی علیه السلام با این بدعت ها و شیوه های غلط مقابله کرده و آنها را در قول و عمل نفی خواهد کرد. این حقیقت در متون دینی ما به روشنی منعکس شده است. مانند نمونه های زیر:

راوی گوید: امام رضا علیه السلام به دعا کردن برای صاحب الزمان علیه السلام امر می کرد و از دعاهایش برای آن حضرت این دعا بود:

اللهم صل على محمد وآل محمد وادفع عن وليك و خليفتك و حجتك... اللهم اشعب به الصدع و ارتق به الفتق و أمت به الجور و أظهر به العدل و زين بطول بقائه الأرض و أبدعه بالنصر... حتى تعيد دينك به و على يديه جديدا غضا محضا صحيحا لا عوج فيه و لا بدعة معه و حتى تنير بعدله ظلم الجور و تطفي به نيران الكفر و توضح به معاهد الحق و مجهول العدل فإنه عبدك الذي استخلصته لنفسك... (طوسی، بی تا: ج ۱، ۴۰۹).

در این بیان نورانی امام رضا علیه السلام در قالب دعا، اهداف حکومتی امام زمان علیه السلام بیان گردیده است که از جمله مهم ترین آنها راست کردن ناراستی ها و نابود کردن بدعت ها و خالص کردن دین خدا از پیرایه ها و خرافات و در نتیجه نشان دادن چهره واقعی دین خداست که خود عاملی برای ترویج حق و آئین پاک پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و گرایش پیروان ادیان دیگر به اسلام و قرآن خواهد بود.

و نیز محمد بن مسلم گوید:

از امام باقر علیه السلام درباره قائم علیه السلام پرسیدم که به کدامین روش در میان مردم عمل خواهد کرد؟ فرمود: به روش پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم عمل می کند تا آن که اسلام را آشکار می سازد. گفتیم: روش پیغمبر چگونه بود؟ فرمود: پیغمبر آثار کفر جاهلیت را از میان برد و با مردم به عدالت رفتار کرد. قائم هم موقعی که قیام می کند هر عمل نامشروع و بدعتی را که هنگام صلح و سازش با بیگانگان اسلام در میان مسلمین مرسوم گشته از میان می برد و مردم را به عدالت گستری رهبری می نماید^۱ (طوسی، ۱۴۰۷: ج ۶، ۱۵۴).

در این روایت شریف سیره امام به عنوان سیره عدل معرفی شده است و عدل عنوان جامعی

۱. عن محمد بن مسلم قال سألت أبا جعفر عن القائم عليه السلام إذا قام بآئ سيرة يسير في الناس؟ فقال: «بسيرة ما سار به رسول الله حتى يظهر الإسلام. قلت: و ما كانت سيرة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم؟ قال: أبطل ما كان في الجاهلية و استقبل الناس بالعدل و كذلك القائم عليه السلام إذا قام يبطل ما كان في الهدنة مما كان في أيدي الناس و يستقبل بهم العدل».

است که همه راستی‌ها را شامل شده و همه ناراستی‌ها و انحرافات را نفی می‌کند. زیرا در معنی عدل گفته‌اند:

عدالت، حد وسط زیاده‌روی و کوتاهی است و به معنی آن است که در امور، زیادی و کمی نباشد... عدالت یا در اندیشه و افکار است؛ به این معنی که فکر از انحراف و سستی به دور بوده و مطابق حق و راستی باشد... یا در صفات انسانی است؛ یعنی اخلاق درونی میانه باشد و هیچ تندروی و کندروی در آن نباشد... و یا در حوزه اعمال است که شامل گفتار و تکالیف فردی و کارهای اجتماعی می‌شود... (مصطفوی، ۱۳۶۰: ج ۸، ۵۵-۵۹).

از مهم‌ترین اقدامات امام عصر^{علیه السلام} در نفی انحراف‌ها و بدعت‌ها موارد زیر است:

حاکمیت ضابطه به جای رابطه

روشن است که هر جا رابطه و باند بازی باشد حقوق صاحبان حق ضایع می‌شود؛ پست‌ها به افراد نالایق می‌رسد و ثروت جامعه در اختیار عده‌ای خاص قرار می‌گیرد و امکانات کار و تحصیل و مسکن و سایر موارد نه بر اساس نیاز و شایستگی که به تمایلات و نفسانیات توزیع می‌گردد و این همه برخلاف عدالت مهدوی است و در حکومت عدل او جایی ندارد؛ چنان که در روایت زیر آمده است:

از امام رضا^{علیه السلام} سوال شد: قائم^{علیه السلام} از شما اهل البیت کیست؟ فرمود: چهارمین نفر از فرزندان من، پسر سرور کنیزان که پاک و مطهر گرداند خدای تعالی به او زمین را از هر جوری و مقدس و پاکیزه سازد از هر ظلمی، و او آن کس است که شک کنند مردم در ولادت او، و او صاحب غیبت است قبل از خروجش و اوست که روشن گرداند زمین را بنور خود، و بنهد میزان عدل را در میان مردم پس ظلم نکند هیچ کسی کس دیگر را...^۱ (صدوق، ۱۳۹۵: ج ۲، ۳۷۲).

نفی فرهنگ مصرف‌گرایی

مصرف‌گرایی عبارت است از اصالت دادن به مصرف و اگر معیار در مصرف، رقابت‌های نادرست، چشم و هم‌چشمی‌ها و حرص و آزمندی باشد زندگی فردی و اجتماعی در یک گردونه غلط و یک مسابقه بی‌نتیجه قرار می‌گیرد و سرمایه‌های مادی و معنوی را نابود می‌کند.

۱. «قِيلَ لِلرَّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَنِ الْقَائِمُ ﷺ مِنْكُمْ أَهْلُ الْبَيْتِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ الرَّابِعُ مِنْ وَلَدِي ابْنُ سَيِّدَةِ الْإِمَاءِ يُطَهِّرُ اللَّهُ بِهِ الْأَرْضَ مِنْ كُلِّ جُورٍ وَيَقْدِسُهَا مِنْ كُلِّ ظُلْمٍ وَهُوَ الَّذِي يَشُكُّ النَّاسُ فِي وَلَادَتِهِ وَهُوَ صَاحِبُ الْغَيْبَةِ قَبْلَ خُرُوجِهِ فَإِذَا خَرَجَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِهِ وَوَضَعَ مِيزَانَ الْعَدْلِ بَيْنَ النَّاسِ فَلَا يَظْلِمُ أَحَدٌ أَحَدًا...».

و نیز مصرف گرایی و رواج آن آثار بسیار بدی مانند تبدیل ثروت و مصرف به ارزش، نمایش ثروت، مدگرایی، شکاف طبقاتی، احساس محرومیت، جبران کسری درآمد از راه‌های نابهنجار، احساس خودبرتربینی و نیاز به احترام و تأیید اجتماعی، برجا می‌گذارد که هریک از این‌ها خود پیامدهای فرهنگی اجتماعی سوئی به دنبال دارد.

در جامعه پیش از ظهور به دلیل تبلیغات غلط و تقلید باطل و گرایش‌های نفسانی و به دور از عقلانیت و نیز جهل و نادانی و انحطاط اخلاقی، گرایش به مصرف زیاد و بی‌رویه، در افراد رشد می‌کند و آثار بسیار خطرناکی مانند تجاوز به حقوق ایتام در جامعه پدید می‌آورد که از مظاهر ظلم و جور اجتماعی است.

امام صادق علیه السلام در ضمن روایتی درباره توصیف دوره غیبت فرمودند:

و می‌بینی که شخص مال فراوانی دارد ولی از وقتی آنها را مالک شده زکات آنها را نپرداخته است... و می‌بینی که شخص مال زیادی در مسیر غیراطاعت خداوند صرف می‌کند ولی از مصرف مقدار کمی از اموالش در مسیر اطاعت خدا خودداری می‌کند... و می‌بینی که اموال خویشان در مسیر باطل تقسیم می‌شود و در راه قمار و شراب هزینه می‌گردد... (کلینی، ۱۴۰۱۷: ج ۸، ۳۶).

ولی در جامعه موعود به دلیل رشد عقلی و علمی و تربیت و تهذیب نفوس بر اساس تعالیم قرآن و عترت، این انحراف اجتماعی بزرگ به سلوک صحیح اسلامی و قرآنی تبدیل می‌شود که از مظاهر روشن برقراری عدالت اجتماعی است.

نفی فرهنگ تجمل‌گرایی

از نظر تعالیم قرآن و عترت، ساده‌زیستی یک ارزش الهی است و تجمل و تجمل‌گرایی آسیب‌های بزرگی به فرد و جامعه می‌زند. متأسفانه جوامع بشری عموماً و جوامع اسلامی به ویژه، به زندگی‌های پرهزینه میل پیدا کرده و تجملاتی شده‌اند که آسیب‌های فراوانی به فرد و جامعه اسلامی وارد کرده است. این انحراف بزرگ سبب رقابت منفی بین انسان‌ها و به دنبال آن انحطاط اخلاقی و نزاع‌ها و درگیری‌ها گردیده و پیوندهای انسانی و اسلامی را از هم گسسته است و نیز تمرکز انسان‌ها بر تجمل مادی مانع از اشتغال و اهتمام ایشان نسبت به معنویت و آخرت گردیده است. در جامعه موعود، این گرایش منفی به واسطه تربیت نفوس به اعتدال و انضباط برمی‌گردد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

شما را به قیام مهدی مژده می‌دهم. هنگامی که مردم به اختلاف افتند و زلزله سختی

پدید آید او ظهور خواهد کرد. زمین را از عدل و داد پر کند چنان که از ظلم و جور پر شده باشد. دل های بندگان خدا را از عبادت لبریز نماید و سایه عدلش همه آنها را فرا گیرد^۱ (شیخ طوسی، بی تا: ۱۷۹، ج ۱۳۷).

تعبیر فراگیری عدالت و گستردگی آن در این روایت، مورد بحث را شامل می شود.

مقابله با ویژه خواری کارگزاران

از ابعاد مهم و زیربنایی دادگری، در حکومت امام مهدی علیه السلام، اجرای موازین عدالت درباره طبقه حاکم و کارگزاران دولت است. روشن است که قوانین عدل و موازین دادگری باید به دست مجریان و کارگزاران حکومتی اجرا شود و تحقق پذیرد، و عطش واقعی انسان ها را به عدالت، در واقعیت و عینیت خارجی پاسخ دهد و این امر ممکن نیست مگر آن گاه که کارگزاران خود انسان هایی عادل باشند و در مورد آنان - صرف نظر از انتخاب بر اساس موازین درست و شایستگی های حقیقی - سخت گیری شود، و با مراقبت کامل، از ناحیه دولت مرکزی، به منصبی گمارده شوند، و همواره اعمال و رفتارشان زیر نظر باشد. زیرا روشن است که اگر مجموعه مدیران یک جامعه صالح و عادل و متعهد باشند، منبع و خاستگاه اصلی تزریق عدالت و صلاح و سداد به جامعه خواهد بود و اگر آنان صالح و شایسته نباشند، نشر عدل و صلاح در سطح جامعه به دست چه کسانی انجام خواهد یافت؟

این موضوع در احادیث مربوط به امام مهدی علیه السلام، بارها مورد تأکید قرار گرفته که آن حضرت نسبت به کارگزاران و ماموران دولت خویش بسیار سخت گیر است: حضرت امام علی علیه السلام در توصیف دولت موعود در آخرالزمان می فرماید: ... او عمال و کارگزاران حکومت ها را بر کارهای بدی که کرده اند مواخذه می کند... (نهج البلاغه، خطبه ۱۳۸).

و نیز می فرماید:

... او [امام مهدی علیه السلام] قاضیان زشت کار را کنار می گذارد، دست سازش کاران را از سرتان کوتاه می کند، و حکمرانان ستم پیشه را عزل می نماید، و زمین را از هر نادرست و خائنی پاک می سازد (ابن میثم بحرانی، ۱۴۲۰: ج ۳، ۹).

۱. «أبشروا بالمهدي - قال ثلاثا - يخرج على حين اختلاف من الناس و زلزال شديد يملأ الأرض قسطا و عدلا كما ملئت ظلما و جورا يملأ قلوب عباده عبادة و يسعهم عدله».

مبارزه با اسراف و تبذیر

اسراف^۱ و تبذیر^۲ دو رفتار ناپسند و ازمواردی است که در قرآن کریم و نیز روایات معصومین علیهم السلام به شدت مورد انکار و مذمت قرار گرفته و نسبت به پیامدهای آن‌ها هشدار داده شده است.

اسراف و تبذیر از نمونه‌های روشن انحراف اجتماعی در دوران پیش از ظهور است که آسیب‌های فراوان مادی و معنوی به جامعه وارد کرده است. امام مهدی علیه السلام در پرتو حکومت عدالت‌گستر خود انسان‌ها را از این مسیر نادرست به صراط مستقیم برمی‌گرداند و به این وسیله در بخش اقتصادی جامعه به ویژه مصارف عمومی نظم و نظام جدیدی ایجاد می‌کند که به سامان‌دهی امر فقرا می‌انجامد و فقر از جامعه بشری ریشه‌کن می‌شود.

با توجه به توضیحات بالا، در حکومت امام مهدی علیه السلام تمام روش‌های غلط (اعم از آن‌چه به عنوان بدعت اصطلاحی و یا انحراف اجتماعی است) اصلاح گردیده و سنت‌های صحیح قرآنی و نبوی جای آن را می‌گیرد؛ این واقعیت با تعبیرهای گوناگون در روایات مربوط به عصر ظهور آمده است که تعبیر جامع آنها عبارتی است که در روایتی از امام باقر علیه السلام روایت شده است که درباره اقدامات امام عصر علیه السلام در زمان ظهور فرموده‌اند:

وقتی قائم علیه السلام قیام کند... هیچ بدعتی را و نمی‌گذارد جز این که آن را نابود می‌کند و همه سنت‌ها را زنده می‌کند^۳ (مفید، ۱۴۱۴: ج ۲، ۳۸۵).

این عبارت، نشان از عمومیت مبارزه امام با انحراف‌های اجتماعی دارد. چنان‌که در روایت دیگری از امام باقر علیه السلام نیز برخورد با بدعت‌ها و باطل‌ها به عنوان راهبردی‌ترین کار امام زمان علیه السلام معرفی گردیده است:

... حضرت مهدی علیه السلام و اصحابش ... خداوند بدعت‌ها و باطل‌ها را به وسیله او و یارانش از میان برمی‌دارد^۴ (حسینی استرآبادی، ۱۴۰۹: ج ۱، ۳۴۳-۳۴۴، ح ۲۵).

۳. اجرای حدود و احکام

بدون شک بزرگ‌ترین هدف پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اجرای احکام و حدود اسلام بوده است و

۱. اسراف به معنی تجاوز از حد و معیار در هر کاری است که از انسان سر بزند. (مفردات راغب، ذیل ماده سرف)
 ۲. تبذیر به معنای پراکنده کردن است و اصل آن از القا و پاشیدن بذراست، ولی کنایه از آن است که شخصی مالش را در مسیر بیهوده ضایع می‌کند؛ چون بذرافشان هم نمی‌داند سرانجام بذرش چه می‌شود. (مفردات راغب، ذیل ماده بذر)
 ۳. «إذا قام القائم ... لا یتروک بدعة إلا أزالها ولا سنة إلا أقامها...»
 ۴. «... المهدی و أصحابه ... یمیت الله عزوجل به و بأصحابه البدع و الباطل...»

عدالت قرآنی که اصل و اساس همه خوبی‌ها و تأمین‌کننده همه مصالح فرد و جامعه است از همین مسیر قابل تحقق می‌باشد اما در جامعه پیش از ظهور تحقق این هدف با موانعی همچون هواپرستی‌ها و حاکمیت جائران روبرو بوده است ولی در جامعه موعود زمینه‌های این کار بزرگ ایجاد خواهد شد و روایات متعددی شاهد برآن است:

امام صادق علیه السلام فرمود:

به خدا قسم برای خدا حرمتی نماند مگر این که هتک شد و به کتاب خدا و سنت پیامبرش در این عالم عمل نشد... سپس فرمود: به خدا قسم روزها و شب‌ها تمام نمی‌شود تا این که خداوند مردگان را زنده می‌کند و زندگان را می‌میراند و خداوند حق را به اهلش برمی‌گرداند و دینش را برپا می‌دارد همان دینی که برای خود و پیامبرش پسندیده است...^۱ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۳، ۵۳۶-۵۳۸، ح ۱).

این عبارات به دوره ظهور اشاره می‌کند که همزمان رجعت نیکان به این عالم برای دیدن دولت حق رخ خواهد داد و تعبیر اقامه دین تعبیر جامعی است که گویای اجرای تمامی احکام و حدود اسلامی در زمان امام مهدی علیه السلام است.

ج) سامان‌دهی روابط اجتماعی

از مهم‌ترین دستاوردهای اجتماعی دوره حکومت امام مهدی علیه السلام اصلاح روابط اجتماعی در سطح کلان و بر اساس قواعد قرآن و سنت است که مهم‌ترین آنها را بیان می‌کنیم:

۱. تقویت تعاون اجتماعی

روشن است که در زندگی افراد و جامعه‌ها همواره مشکلات و ضعف‌هایی پدیدار می‌شود که مسیر زندگی و رشد معنوی و مادی بشر را دچار اختلال و کندی کرده و ناامیدی و افسردگی مردم را به دنبال خواهد داشت؛ آن‌چه می‌تواند مشکلات و ضعف‌های مذکور را برداشته و جبران کند و استمرار حرکت فردی و اجتماعی در جهت رشد و کمال را تضمین کند همانا تعاون و همکاری‌های اجتماعی است که به عنوان یک اصل مهم قرآنی این‌گونه برآن تأکید شده است:

«... وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَى...» (مائده: ۲).

بنابراین از مهم‌ترین عوامل رشد فرد و جامعه، پیوستگی و ارتباط و همکاری و همیاری افراد

۱. «...یا برید والله ما بقیة الله حرمة إلا انتهکت ولا عمل بکتاب الله ولا سنة نبیه فی هذا العالم... ثم قال: أما والله لا تذهب الأيام واللیالی حتی یحیی الله الموتی و یمیت الاحیاء و یرد الله الحق إلى أهله و یقیم دینه الذی ارتضاه لنفسه و نبیه...».

است چنان که از مهم ترین آسیب ها گسست اجتماعی است. نتیجه همکاری های اجتماعی، شکستن بن بست های زندگی در عرصه حیات فردی و اجتماعی است هم چنان که ره آورد ترک تعاون اجتماعی، رشد آسیب های گوناگون است.

در روزگار پیش از ظهور به دلیل هواپرستی و خودمحوری و سست شدن بن مایه های دینی و اعتقادی و انحطاط اخلاقی، مسئله تعاون و همیاری و دستگیری افراد از یکدیگر، همواره رو به ضعف و کمی بوده است ولی در زمان ظهور این روند غلط اصلاح گردیده و همکاری و همراهی مؤمنان با یکدیگر در امور خرد و کلان تقویت می گردد. این موضوع مهم در روایات متعدد بیان گردیده است مانند روایت زیر:

راوی گوید: به امام باقر علیه السلام گفتم: یاران ما در کوفه جماعت زیادی هستند و اگر به ایشان امر کنید از شما اطاعت و پیروی می کنند. فرمود: آیا یکی از آنها از کیسه برادرش چیزی را که مورد نیازش هست می آید بردارد؟ عرض کردم: نه! فرمود: پس ایشان در بذل خون شان بخیل ترند، سپس فرمود: ... زمانی که قائم ما قیام کند و رفاقت به وجود آید، مرد بیاید از کیسه برادرش نیاز خود را بردارد در حالی که او را منع نکند! ^۱ (مفید، ۱۴۱۳: ۲۴).

عبارات و فرازهای این روایت و مانند آن حکایت از تغییر بنیادین روابط افراد در جامعه پس از ظهور دارد و از نوعی همکاری و همیاری نزدیک و صمیمی برای حل مشکلات، خبر می دهد.

۲. تقویت تعهد اجتماعی

در پرتو فرهنگ منحن غربی حس مسئولیت نسبت به یکدیگر در اجتماعات اسلامی بسیار ضعیف شده و بی مسئولیتی و بی تفاوتی نسبت به اجتماع و افراد آن تبدیل به یک ارزش گردیده است در حالی که از نظر اسلام و براساس تعالیم قرآن، امت اسلامی به دلیل احساس مسئولیت اجتماعی، به عنوان بهترین امت معرفی گردیده است.

قرآن کریم خطاب به مسلمانان می فرماید:

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ...﴾ (آل عمران: ۱۱۰).

از نگاه اسلام و قرآن، جامعه یک پیکر واحد است که اعضای آن باید با یکدیگر ارتباط

۱. «قیل لابی جعفر علیه السلام: ان اصحابنا بالكوفة جماعة كثيرة فلو امرتهم لأطاعوك و أتبعوك فقال علیه السلام یجئ احدهم الی کیس اخیه فیأخذ منه حاجته؟ فقال لا فقال فهم بدمائهم ابخل... ثم قال ان الناس فی هدنة نناکهم و نوارثهم و نقیم علیهم الحدود و نوذی اماناتهم حتی اذا قام القائم جاءت المزاملة و یأت الرجل الی کیس اخیه فیأخذ حاجته لا یمنعه».

منطقی و صحیح داشته باشند و در این رابطه، یکدیگر را تکمیل کنند. خوبی‌های فراموش شده را تجدید کرده و هنجارهای ضعیف گردیده را تقویت کنند. در غیر این صورت ممکن است به واسطه وسوسه شیاطین، خوبی‌ها در آستانه انقراض کامل قرار گیرد و حتی انقلاب ارزش‌ها شده، منکرها معروف شوند و یا دست‌کم خوبی‌ها در جامعه اسلامی و دینی در ترازوی بسیار پائین و در سطحی کمرنگ و مهجور واقع شود.

به همین دلیل قرآن کریم بر مسئله تواصی یعنی توصیه افراد نسبت به یکدیگر اصرار دارد و آن را از برنامه‌های مؤمنان و رستگاران می‌شمارد و می‌فرماید:

﴿يَسْمِ اللَّهُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ * وَالْعَصْرِ * إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ خُسْرٍ * إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ﴾ (عصر: ۱-۳).

گویا شرط موفقیت در این میدان پافشاری بر اقامه حق و استقامت در این مسیر است. در حکومت امام مهدی (عج) که ازمهم‌ترین اقدامات آن احیاء ارزش‌های قرآنی و سنن نبوی است، امر به معروف و نهی از منکر به عنوان راهکار اصلی اصلاح جامعه ترویج خواهد شد و این روش نیکو از حاکمان شروع گردیده به همه امت منتقل خواهد شد چنان‌که روایات به این امر تصریح کرده است مانند روایت زیر:

امام باقر (ع) درباره آیه: کسانی که اگر آنها را در زمین ساکن نمودیم نماز به پا دارند و زکاة دهند و امر به معروف و نهی از منکر کنند (حج: ۴۱) فرمود: این آیه برای آل محمد (ع) است. امام مهدی (عج) و یاران او، خداوند آنان را در شرق و غرب جهان جای دهد... ایشان امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند...^۱ (حسینی استرآبادی، ۱۴۰۹: ج ۱، ۳۴۳-۳۴۴، ح ۲۵).

نتیجه‌گیری

حکومت امام مهدی (عج) تحقق بخش تمام اهداف انبیاء و اولیاء الهی است و در عصر او بشر به همه آرمان‌های انسانی و فطری خود خواهد رسید بنابراین دستاوردهای آن حکومت بیش از آن است که در مقاله‌ای کوتاه بگنجد و مجال بیشتری لازم است که ابعاد مختلف دستاوردهای آن بیان گردیده و به تفصیل توضیح داده شود. امید است که این نوشتار زمینه مناسبی را برای محققان در این عرصه فراهم آورد.

۱. عن أبي جعفر (ع) في قوله عز وجل: «الذين إن مكناهم في الأرض أقاموا الصلاة وآتوا الزكاة وأمروا بالمعروف ونهوا عن المنكر... الإمام المهدي وأصحابه يملكونهم الله مشارق الأرض ومغاربها... يأمرهم بالمعروف وينهون عن المنكر».

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، تحقیق: علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسين، دوم، ۱۴۰۴ق.
- ابن طاووس، علی بن موسی، الملاحم والفتن فی ظهور الغائب المنتظر، قم، منشورات الرضى، ۱۳۹۸ق.
- اربلی، علی بن عیسی، كشف الغمه فی معرفة الاثمة، تحقیق: رسولی محلاتی، تبریز، بنی هاشمی، اول، ۱۳۸۱ق.
- البحرانی، کمال الدین ابن میثم، شرح نهج البلاغه، بیروت، دارالثقلین، اول، ۱۴۲۰ق.
- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحة، تهران، دنیای دانش، چهارم، ۱۳۸۲ش.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم، قم، دارالکتب الاسلامیه، دوم، ۱۴۱۰ق.
- حسینی استرآبادی، سید شرف الدین علی، تأویل الآيات الظاهرة، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۹ق.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، بیروت - دمشق، دارالقلم - الدار الشامیه، اول، ۱۴۱۲ق.
- راوندی، قطب الدین سعید بن هبة الله، الخرائج والجرائح، قم، مؤسسه امام مهدی عج، اول، ۱۴۰۹ق.
- رشید رضا، محمد، تفسیر المنار، بیروت، دارالفکر، ۱۴۲۸ق.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، کمال الدین وتمام النعمة، تهران، اسلامیه، دوم، ۱۳۹۵ق.
- _____، الخصال، قم، جامعه مدرسين، دوم، ۱۴۰۳ق.
- _____، علل الشریع، قم، داوری، اول، ۱۳۸۵ش.
- طوسی، محمد بن الحسن، الغیة للحجة، قم، دارالمعارف الإسلامیه، اول، بی تا.
- _____، تهذیب الاحکام، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
- _____، مصباح المتعجد، بیروت، مؤسسة فقه الشیعه، اول، ۱۴۱۱ق.
- العسکری، نجم الدین جعفر بن محمد، المهدي الموعود المنتظر عند علماء اهل السنة والامامية، بیروت، دارالزهراء، اول، ۱۳۹۷ش.
- قتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین وبصيرة المتعظین، قم، انتشارات رضى، اول،

۱۳۷۵ش.

- قشیری، مسلم بن حجاج (م ۲۶۱)، صحیح مسلم، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا.
- قمی، علی بن ابراهیم، تفسیرالقمی، قم، دارالکتاب، سوم، ۱۴۰۴ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، چهارم، ۱۴۰۷ق.
- مجلسی، محمدباقر، بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، تهران، اسلامیه، دوم، ۱۳۶۳ش.
- المزی، جمال الدین ابوالحجاج، تحفة الاشراف، تحقیق: عبدالصمد شرف الدین، المكتب الاسلامی و الدار القیمة، دوم، ۱۴۰۳ق.
- مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.
- مفید، محمد بن محمد بن نعمان، الارشاد، قم، مؤسسة آل البيت علیهم السلام، دوم، ۱۴۱۴ق.
- _____، الاختصاص، قم، المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید، اول، ۱۴۱۳ق.
- نعمانی، محمد بن ابراهیم، الغیة، تحقیق: فارس حسون، قم، انوار الهدی، اول، ۱۴۲۲ق.